

Architektūros mokymas Polocko jėzuitų kolegijoje ir akademijoje

Rasa Butvilaitė

Vilniaus dailės akademija, Maironio g. 6, LT-01124 Vilnius

El. paštas: rasa.butvilaitė@vda.lt

Polocko jėzuitų kolegija XVIII a. pab. tapo svarbiausiu jėzuitų mokslo židiniu rusėniškose Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės teritorijose. Polocke po jėzuitų ordino panaikinimo susitelkę šios vienuolijos mokslininkai sukūrė efektyvų studijų modelį: Polocko kolegijoje, kuriai 1812 m. suteiktas akademijos statusas, įkurta architektūros katedra, visi menai apjungti į vieną fakultetą europinių menų akademijų pavyzdžiu. Tuo metu metodologiškai apibrėžtas architektūros kursas. Straipsnyje aptariamos architektūros ugdymo Polocko akademijoje kryptys, architektūros dėstytojų veikla ir edukacinės programos.

RAKTAŽODŽIAI: architektūros mokymas, jėzuitai, Polocko jėzuitų kolegija, Polocko jėzuitų akademija

Architektūrinio lavinimo raida XVIII–XIX a. I pusės Lietuvoje pradėta tirti Lenkijos mokslininkų. Bendro pobūdžio darbai, glaustai apibūdinantys šios srities mokymo rūšis, tėra du – tai lenkų meno istorikų Marijos Piwockos ir Jerzy Kowalczyko straipsniai. 1951 m. Piwocka pirmoji mėgino apibendrinti architektūros mokymo istoriją Lenkijoje ir Lietuvoje nuo XVI a. pab. iki 1930 metų¹. Po ilgos pertraukos, tik 2001 m. pasirodžiusiame straipsnyje, Kowalczykas pateikė įdomių ir itin vertingų faktų, iliustruojančių kai kuriuos neinstitucinio lavinimo būdus (pvz., didikų ir vienuolių kelionių į užsienį metu). Tyrinėtojas pirmasis atkreipė dėmesį į architektūros pagrindų studijas bajorų akademijose². Šie autoriai pastebėjo architektūros edukacijos įvairovę Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje, tačiau apsiribojo pavienių faktų konstatavimu, neaptarė visų mokymo formų, neanalizavo jų turinio, architektūros teorijos raidos, nemėgino sukurti sisteminio architektūrinės edukacijos vaizdo, neatskyrė amatininkiško, profesionalaus ir „mėgėjiško“ architektūros studijų sluoksnių; nesiejo šios srities edukacijos naujovių su Apšvietos epochos aspiracijomis. Piwockos publikacijoje dar gausu ir įvairių netikslumų, nepagrįstų teiginių, net grubių klaidų. Lietuvos istoriografijoje daugiausia dėmesio sulaukė architektūros studijos Vilniaus universitete, o mokymas Polocko akademijoje nebuvo tyrinėtas³.

Pavienių faktų apie Polocko jėzuitų kolegijos gyvenimą yra paskelbę Rusijos XIX a. pab. – XX a. pr. publicistai ir mokslininkai Michailas Moroškinas, Julijanas Kračkovskis, Aleksejus Sapunovas, Konstantinas Charlampovičius, tyrinėję tuometinės imperijos „Vakarų krašto“ mokymo įstaigų būklę⁴. Nepaisant politinio publikacijų

1 Piwocka 1951.

2 Kowalczyk 2001.

3 Apie architektūros studijas ir jų tyrimų apžvalgą žr. Butvilaitė 2009.

4 Морозкин 1888; Сапунов 1890; Харлампович 1898; Крачковский 1903.

parengimo konteksto, šie autoriai objektyviai ir vieningai sutarė, kad Polocko kolegija buvo aukšto pedagoginio lygio mokslo židinys, o meninės edukacijos klausimai jos programoje užėmė itin svarbią vietą. Tačiau rusų tyrinėtojai apsiribojo keliomis panegirinėmis pastabomis, išpūdinga muziejaus kolekcijos bei mokinių statistika ir šios raidos neanalizavo. Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės švietimo istorijos paveldu domėjęs lenkų istorikas Janas Marekas Giżyckis paskelbė vertingas Polocko jėzuitų švietėjiškos veiklos apžvalgas⁵, paremtas tuo metu prieinamais šaltiniais. Pirmą ir vienintelį kartą nuosekliau apžvelgti Polocko kolegijos meninės edukacijos seką buvo mėginta tarpukario Vilniuje Mokslo bičiulių draugijos leidinyje publikuotame Bolesława Breżgo straipsnyje⁶. Lenkų istorikas atliko svarbų darbą kryptingai apibendrinamas visą iki tol žinomą menką informaciją, tačiau taip ir nenustatė šios institucijos meninio lavinimo programinės krypties ir jos lygio.

Itin vertingas biografinės jėzuitų ordino brolių, susijusių su menine veikla, informacijos teikia Jano Poplateko ir Jerzy Paszendos žodynas (jo duomenis papildė Vlodo Drėmos straipsnis⁷), 1996 m. išleista Jėzuitų enciklopedija⁸. Pastarųjų leidinių autoriai kruopščiai ištyrinėjo svarbiausius jėzuitų brolių gyvenimą liudijančius dokumentus, saugomus Jėzuitų archyve Romoje. Šių išsamių enciklopedinio pobūdžio žinytų empirinė informacija yra vertinga mėginant rekonstruoti jėzuitų architektūros studijų raidą ir profesionalumo kriterijus jėzuitų edukacinėje sistemoje. Remdamasis surinktais šaltiniais, vėliau Paszenda paskelbė glaustą analitinę architektūros edukacijos XVIII a. jėzuitų mokyklose apžvalgą⁹. Lenkų istorikės Irenos Kadulskos monografijoje aptarta Polocko akademijos istorija ir bendri edukacinės veiklos procesų klausimai, atkreiptas dėmesys į akademijos muziejaus ir galerijos svarbą Polocko kultūriniame gyvenime¹⁰.

XX a. 8 deš. Lenkijos jėzuitų architektūros teoriją, jos koncepcijų genezę gana išsamiai tyrinėjo lenkų architektūrologas Adamas Małkiewiczzius¹¹. Jis neišskyrė šio ordino brolių veikalų kaip atskiros, savitos architektūros teorijos pakraipos ir nagrinėjo juos istoriniu-chronologiniu principu XVII–XVIII a. pr. lenkų architektūros estetikos kontekste. Lenkijos jėzuitų traktatų aptarimas teikia svarios palyginamosios medžiagos nagrinėjant Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės jėzuitų rankraštines teorijos palikimą, su kuriuo Małkiewiczzius nebuvo susipažinęs.

Žinias apie Polocko akademijos gyvenimą (organizuojamas parodas, muziejaus kolekcijos pasipildymą, profesorių nuveiktus darbus, studentų renginius) kartas nuo karto fiksavo 1818–1820 m. Polocke ėjęs „Miesięcznik Połocki“, kurio duomenų žinyne nepanaudojo Poplatekas ir Paszenda.

5 Giżycki 1884; Giżycki 1905.

6 Breżgo 1938/1939. 3: 29–39.

7 Drėma 1977. 2: 220–228.

8 Poplatek; Paszenda 1972; *Encyklopedia wiedzy o jezuitach* 1996.

9 Paszenda 2004.

10 Kadulska 2004.

11 Małkiewicz 1976. 13.

XVIII a. Apšvietos epochos Europoje architektūra suvokiama kaip menų srities, lygiavertės „aukščiausiajį cenzą“ turinčiai mokslų sferai, dalykas, dėstomas dailės akademijose ir tapęs jų struktūros dalimi. Lietuvoje, nors šis skirtumas buvo suvokiamas, instituciškai įteisintas (su išlygomis) tik XIX a. pr., po 1803 m. Vilniaus universiteto reformos, kai nesėkmingai buvo mėginta dailės ir architektūros katedras sujungti į vieną menų fakultetą¹². Tradicinis renesansinis požiūris į architektūrą, kaip matematikos mokslų dalį, priklausančią *ars liberalis* pasauliui, vien praktinę, valstybei naudingą veiklos sritį, Lietuvoje liko aktualus institucine prasme ir Apšvietos epochai įkopus į zenitą.

Architektūros edukacijos srityje kur kas rezultatyvesnė nei Vilniaus buvo svarbiausio rusėniškose Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės teritorijose jėzuitų mokslo ir katalikybės židinio – Polocko kolegijos patirtis. Po 1773 m. Europoje likviduotas ordinas dar beveik penkiasdešimčiai metų buvo paliktas gyvuoti Rusijoje. Iš Vakarų Europos valstybių išstumti jėzuitai, nenorėję nutraukti ryšių su ordinu, ėmė telktis Polocke.

Po 1773 m. Polocko jėzuitų kolegija ilgą laiką buvo vienintelė Europoje universitetinė jėzuitų ordino mokykla. Polockas tapo kitų rusėniškose žemėse išlikusių kolegijų, rezidencijų ir misijų namų centru¹³. Ypatingą prestižą kolegija įgijo 1812 m., kai caras Aleksandras I jai suteikė akademijos statusą. Tiesa, tas pats caras vos po 8 metų (1820) uždraudė jėzuitų veiklą Rusijos imperijoje ir taip nutraukė 240 metų Polocke gyvavusio švietimo ir mokslo židinio darbą¹⁴.

Didžiausių pasiekimų Polocko kolegija ir akademija pelnė XIX a. 2 deš., kai, siekdami veiksmingai derintis prie edukacinės reformos, Polocko jėzuitai orientavosi į pasaulietinių studijų Vilniaus universitete modelį. Kolegija gana efektyviai mėgino konkuruoti su universitetu ir tuo metu jame subrendusia Vilniaus meno mokykla; o kai kuriais atžvilgiais net pralenkė vilniškę mokyklą: 1812 m., kai kolegijai suteiktas akademijos statusas ir buvo įkurtas savarankiškas civilinės ir karo architektūros padalinys¹⁵, visi menai, ir architektūra, skirtingai nei Vilniaus universitete, buvo apjungti į vieną fakultetą europinių menų akademijų pavyzdžiu. Tuo metu architektūros kursas, kaip ir Vilniaus universitete, buvo apibrėžtas programiškai bei metodologiškai. Tiesa, kitų dailės disciplinų (tapybos, skulptūros, raižybos, litografijos) kursų programos, skirtingai nei Vilniaus mokykloje, neturėjo aiškaus teorinio pavidalo, ir, matyt, šių sričių žinios buvo perduodamos auklėtiniams praktinių užsiėmimų metu. Neabejotina, jog architektūra šioje, kaip ir vilniškėje, institucijoje užėmė išskirtinę padėtį tarp menų ir prilygo kitiems universitetiniams mokslams.

12 Architektūra iki pat universiteto uždarymo 1832 m. taip ir liko „atskirta“ Fizikos-matematikos fakultete.

13 Polockui buvo pavaldžios šios jėzuitų mokyklos: Vitebsko, Mogiliavo, Oršos, Mstislavo, Rygos, Romanovo, Odesos ir Astrachanės. Žr. Lukšienė 1970: 48.

14 1820 m. caro įsaku jėzuitai buvo priversti palikti Rusiją ir daugelis jų išvyko į JAV, kur įkūrė Džordžtauno universitetą Vašingtone, ilgainiui tapusį prestižine politinio elito mokykla. Žr. Kulakauskas 1997: 6.

15 Aleksandro I įsako cit. pagal: Giżycki 1884: 5.

Polocko kolegijoje, kuri iki 1773 m. reformos buvo pavaldi Vilniaus akademijai ir jėzuitų rankose išbuvo iki 1820 m., vaizdžiai atsispindėjo jėzuitų mokymo sistemos dėmesys estetiniam ugdymui. Aleksejus Sapunovo žodžiais, „Polocke įsikūrę jėzuitai visuotinės istorijos paskaitose kalbėdami apie Romos katalikų indėlį į dailiųjų menų raidą patys tarsi buvo geriausiu šių nuopelnų pavyzdžiu“¹⁶. Jau XVI–XVII a. Polocko akademijos mokymo planuose randame archeologijos ir mitologijos kursus. Archeologijos paskaitose buvo pateikiamos žinios apie gyvenamąjį būstą, sodus, graikų ir romėnų drabužius, apie karybos meną, triumfo šventes ir kt. Mitologijos paskaitose, pavadintose „Kursu apie mažesnius ir didesnius dievukus“, jėzuitų auklėtiniai galėjo susipažinti su turiniu, glūdėjusiu graikų ir romėnų dailės kūrinuose¹⁷. Platono „Dialogų“ ir Aristotelio „Poetikos“ skaitymas ir komentavimas¹⁸ ugdė mokinių estetinį suvokimą, tai padėdavo jiems suprasti ir vertinti meno kūrinius. Šios informacijos visuma auklėtiniams teikė bendrą supratimą apie Antikos meninę kultūrą, kuri buvo viena iš neoklasicizmo estetikos įkvėpimo šaltinių.

Plačios praktinės architektūros žinių pritaikymo galimybės lėmė laipsnišką jos atsiskyrimą nuo labiau „teoretizuotos“ matematikos. XVIII a. 4 deš. prasidėję edukacinės naujovės, 6 deš. jau davė ženklų rezultatų. Matematikos mokymas tapo nepriklausomas nuo filosofijos studijų; architektūra pradėta dėstyti kaip savarankiškas civilinės ar karinės statybos kursas jėzuitų naujai suformuotose kilmingųjų kolegijose (Vilniuje, Lenkijoje – Lvove, Varšuvoje, Poznanėje), Polocko kolegijoje. Architektūros programos skaidymas į du skyrius: pilietinę (civilinę) ir karinę (*rycerska*) architektūrą išliko iki pat Polocko akademijos likvidavimo 1820 m.

Architektūros profesoriai. Apie ankstyvąjį architektūros dėstymo Polocko kolegijoje laikotarpį (1580–1773) informacijos mažai, ji nenuosekli. Nepavyko rasti programų, paskaitų užrašų ar kito pobūdžio dokumentų, galinčių nušviesti architektūrinio ugdymo ypatumus, raidą bei turinį. Svarbiausias šaltinis mėginant rekonstruoti šios srities edukacijos Polocko kolegijoje bruožus, veikiau atskirus istorinių faktų fragmentus, – kai kurių jos profesorių ar absolventų biografijos. Nuo 1812 m., kai buvo pradėti publikuoti Akademijos kursų prospektai, tiesa, labai lakoniški, galima susidaryti kiek gilesnį architektūros dėstymo vaizdą.

Yra duomenų, kad nuo pat kolegijos įkūrimo pradžios 1580 m.¹⁹ jėzuitai pradėjo mokyti architektūros ne kaip savarankiškos disciplinos, bet kaip matematikos srities.

16 Сапунов 1890: 29.

17 Giżycki 1905: 30.

18 Харлампович 1898: 85–87.

19 1580 m. Polocke pradėjo veikti jėzuitų mokykla, įsteigta Stepono Batoro, 1585 m. ji tapo kolegija, XVIII a. išaugo į pilną kolegiją su filosofijos ir teologijos kursais. 1773 m. paskelbus ordino panaikinimo brevę, per pirmąjį Abiejų Tautų Respublikos padalijimą dalis Mozūrų provincijos, kuriai priklausė ir Polockas, pateko Rusijos valdžion. Jekaterina II leido jėzuitams tęsti veiklą. Tačiau caras Aleksandras I, spaudžiamas įvairių politinių aplinkybių, 1815 m. ištrėmė jėzuitus iš Peterburgo, o 1820 m. – ir iš Polocko. Iš čia jėzuitai pasitraukė į Galiciją, Italiją, Prancūziją, kitas Europos šalis. Kolegijos pastatai atiteko Vitebsko izdo rūmams, juose iki 1830 m. dar mokėsi pijorai, 1834 m. ten įsikūrė Polocko kadetų korpusas. Žr. *Иезуиты в Полоцке* 2005.

Šie mokslai iki XVIII a. II pusės, kaip ir Vilniaus akademijoje, nebuvo sistemingos studijos, matematikos profesoriai su architektūros teorijos pagrindais supažindindavo „savo nuožiūra“.

Pirmasis žinomas Polocko kolegijos architektūros profesorius – 1768–1772 m. čia dirbęs **Gabrielius Lenkevičius** (Lenkiewicz, 1722–1798). Po studijų Vilniaus akademijoje pas Tomą Žebrauską, matematikos bei architektūros srityse tobulinęs *Collegium Romanum* pas Giuseppe Maria Asclepi²⁰. Grįžęs po studijų 1768–1872 m. Polocke jis suorganizavo specializuotą architektūros mokymą. Po 1773 m. jau Lenkevičiaus absolventai dėstė civilinę ir karinę architektūrą viešosiose mokyklose Polocke, Vitebske, Mogiliove.

Architektūros pagrindus Polocke dėstė ir Lenkevičiaus mokiniai **Bazilijus Šliachta** (Szlachta) (1770–1774), **Stanislovas Gumkovskis** (Gumkowski) ir **Pranciškus Kareau** (Franciszek Kareu, apie 1772–1774) bei pastarojo mokinys **Andrius Žebrauskas** (Andrzej Żebrowski, 1777–1784)²¹.

Iš pasižymėjusių profesorių tarpo derėtų išskirti **Gabrielį Gruberį** (1740–1805), būsimą jėzuitų ordino generolą (1802–1805), kuris Polocke darbavosi 1784–1799 m. Puikų visapusišką išsilavinimą jis įgijo pasaulietiniame Vienos universitete, kurį baigė daktaro laipsniu. Čia Gruberis studijavo piešimą, tapybą, matematiką, fiziką, astronomiją, civilinę ir karinę architektūrą, italų ir prancūzų kalbas, muziką bei mediciną. Grįžęs į Abiejų Tautų Respubliką visų pirma pasižymėjo architektūros, inžinerijos, tapybos srityse. Po jėzuitų ordino panaikinimo Gruberis sulaukė nemažai prestižinių pasaulietinių užsakymų: buvo Juozapo II dvaro fizikas ir inžinierius, Varšuvoje nutapė paveikslų Stanislovui Augustui Poniatovskiui. 1784 m. atvyko į Polocką, kur nusipelnė kaip puikus menininkas ir organizatorius: suorganizavo gamtos bei technikos mokslų studijas, dėstė mechaniką, architektūrą, fiziką. Per trumpą laiką išugdė visą virtinę profesionalių dėstytojų iš vienuolių, daugiausia atvykusių iš Vakarų Europos. Gruberio dėka Polocke buvo sukurta architektūros, tapybos ir įvairaus pobūdžio dailių amatų mokykla, pajėgi konkuruoti su Vilniaus meno mokykla. 1787 m. prie kolegijos įkurta spaustuvė. 1788 m. pagal Gruberio projektus prie kolegijos pristatytas muziejus, skirtas fizikos-mechanikos kolekcijai, paveikslų galerijai ir teatrui su turtingomis dekoracijomis. Muziejus, retenybė tuose kraštuose, tapo atvykstančiųjų į Polocką traukos centru. Žavėtasi ne tik eksponatų turiniu bei kokybe, bet ir tuo, kad visi buvo ne atvežti iš užsienio, bet sukurti vietos brolių vienuolių, vadovaujamų Gruberio²².

Gruberis, derindamas architekto ir tapytojo talentą, neabejotinai veikiamas barokine pasaulėžiūra persmelktų italų jėzuito Andrea Pozzo veikalų, propagavusių menų sin-

²⁰ Poplatek; Paszenda 1972: 149.

²¹ Ten pat 1972: 130, 207, 225; Paszenda 2004: 392.

²² *Catalogus* 1793: 3; *Catalogus* 1797: 1; Rastawiecki 1850. 1: 188–190; 1857. 3: 218–220; Kołaczkowski 1888: 307; Morelowski 1922: 35–36; Poplatek; Paszenda 1972: 120; *Lietuvos dailininkų žodynas* 2005: 118.

tezės bei universalus ir vienodai gero visų vizualinių menų išmanymo idėjas, ypatingą kolegijos auklėtinių dėmesį telkė į perspektyvinės tapybos sritį (žinomas Gruberio kūrybos Polocko kolegijos piešinys, sukurtas, matyt, fiksuojant padėtį prieš perstatymą).

Edukacinėje Polocko kolegijos sistemoje architektūros dėstymas neabejotinai užėmė svarbią vietą, o specializacija disciplinos viduje buvo toli pažengusi: vienu metu šio dalyko dažniausiai mokydavo du profesoriai, kurie specializavosi civilinės ar karinės architektūroje rityse. Taip greta Gruberio 1794–1798 m. architektūrą dėstė jo mokinys **Mansvertas Skokovskis** (Skokowski)²³, po 1799 m. (iki 1803) Gruberį profesoriaus poste pakeitė dar vienas jo mokinys **Juozapas Polonskis** (Józef Połonski), dėstęs civilinės architektūros kursą 1799–1803 m., **Morkus Kosovas** (Marek Kossow, dirbo 1803–1807) ir **Delasser’as**, karinės architektūros specialistas²⁴. Akademijos laikais architektūros profesoriai buvo dvasininkai, šios institucijos absolventai **Juozapas Cytovičius** (Józef Cytowicz, 1810–1811 ir 1817–1820)²⁵ bei **Jokūbas Perlingas** (Jakub Pierling, 1809–1816)²⁶. Pažymėtina, kad kolegijos profesoriai XVIII a. II pusėje – XIX a. pr. garsėjo ir kaip architektai-praktikai: Lenkevičius, A. Žebrauskas, Gruberis, Skokovskis, Perlingas kūrė originalius projektus ir vadovavo gausioms jėzuitų statyboms rytinėje buvusios Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės dalyje²⁷.

Paszenda aptarė vertingą naujai surastą šaltinį – 1799–1800 m. m. kolegijoje dėstytos civilinės architektūros paskaitų kurso rankraštinių konspektą, kuriam hipotetiškai priskyrė profesoriaus Polonskio ar jo mokinio autorystę²⁸. Tekstas sukomponuotas klausimų–atsakymų seka, aptariamoms temoms sugrupuotos remiantis klasikiniiais Vitruvijaus architektūros principais – dalys skirtos tvirtumo, naudingumo ir grožio (aprašomi 5 architektūriniai orderiai) sąlygoms aptarti, dar vienas skyrius skirtas architektūriniam piešimui. Akivaizdu, jog kursui norėta suteikti taikomąjį pobūdį, kiek galima daugiau susieti su praktika, tad dėmesys telktas į vietinių statybinių ir rišamųjų medžiagų (medienos, granito, dolomito, plytų, molio, betono, smėlio) savybių ir jų jungimo aptarimą. Svarbu, jog dar vienoje konspekto dalyje (ji išlikusi ne visa) gilintasi į architektūros istorijos klausimus (nuo senojo Babilono valdovų rūmų ir Egipto piramidžių, senovės graikų ir romėnų pastatų iki gotų ir gotikinės architektūros). Autorius žavisi gotikinių šventovių didingumu, išlakumu ir amatininkų sukurtos puošybės rafinuotumu, tačiau pirmenybę teikė klasicistinei graikų ir romėnų statybos tradicijai, kurios proporcijomis ir dekoru, tipologine įvairove rekomendavo sekti projektuojant dabarties pastatus. Tai klasicizmo architektūros teorijai būdingas požiūris.

23 *Encyklopedia wiedzy o jezuitach* 1996: 621; Giżycki 1905: 15, 17.

24 Севергин 1804: 85.

25 *Catalogus* 1810: 5; Paszenda 2004: 392.

26 *Catalogus* 1810: 5; *Catalogus* 1815: 6; Giżycki 1905: 115–119. J. Cytovičius vadovavo Fizikos, matematikos ir gamtos istorijos kabinetui, J. Perlingas – konviktui. Žr. *Kalendarz* 1815: 80, 82.

27 Morelowski 1922: LXXXIX–XC.

28 Paszenda 2004: 394–398.

Didaktinis architektūros procesas 1812–1820 m. Caro 1812 m. sausio 12 d. įsaku Polocko jėzuitų kolegijai suteiktas akademijos vardas su universiteto teisėmis. Pagal statutą akademijoje buvo numatytas ir laisvųjų menų bei kalbų dėstymas. Akademiją sudarė trys fakultetai: 1) Teologijos, kalbų ir filosofijos; 2) Gamtos; 3) Laisvųjų, filosofijos ir kitų gamtos ir civilinių mokslų. Pastarajame fakultete greta poetikos, retorikos, etikos, logikos-metafizikos, chemijos, matematikos, civilinės teisės, visuotinės istorijos buvo dėstoma architektūra (įkurta savarankiška architektūros katedra), braižyba, piešimas, tapyba, drožyba, dukart per savaitę vyko muzikos, šokių ir gimnastikos užsiėmimai²⁹.

Architektūra pradžioje dėstyta taikomiosios matematikos klase pasirinkusiems studentams (vėliau ji atsiskyrė kaip savarankiška disciplina) ir nebuvo privaloma visiems studijuojantiems kolegijoje; be to, vieni rinkosi civilinę, kiti – karinę architektūrą³⁰. Architektūros dėstymui buvo skirtos keturios valandos per savaitę. Iš akademijos leidinių (nuo 1810) galima susidaryti nuomonę apie civilinės ir karinės architektūros kursų užmojus³¹. Studijose dėmesys buvo sutelktas ne į teorinę architektūros estetikos klausimų analizę, bet akcentuoti praktiniai ir technologiniai dalykai: statybinių medžiagų, konstrukcijų, vidaus apdailos darbų išmanymą. Teorinėje dalyje remtasi, regis, gana ribotais klasikinės architektūros šaltiniais, visų pirma Vitruvijaus principais (*firmitas, utilitas, venustas*); nėra duomenų, galinčių atskleisti, ar buvo komentuojamos italų renesanso bei vėlesnių, neoklasicizmo estetikos atstovų nuostatos, kaip buvo daroma Vilniaus universitete. Kaip išskirtinė statinių savybė akcentuotas grožis. Tai liudija ir reikalavimai, kurie buvo keliami auklėtiniams egzamino metu, kaip antai 1810 m. pastaba: „Iš trijų dalių – kiekvieno statinio tvirtumo, naudingumo ir patogumo, kurios sudaro architektūros mokslą, nuodugniausiai nagrinėsime trečiąją dalį, nurodančią, nuo ko priklauso architektūros grožis“³². Teorinius užsiėmimus papildė praktinis statybų apžiūrėjimas.

Mokymosi procese Polocko jėzuitai, sekdami Europos menų akademijų ar Vilniaus meno mokyklos patirtimi, naudojosį pagalbiniais padaliniais: muziejumi ir su

29 Крачковский 1903: 124; *Zbiór nauk* 1814; 1818.

30 1802 m. vienos disciplinos mokėsi 18, kitos – 14 mokinių. Žr. Giżycki 1905: 22. Kitais metais mokinių skaičiai sumažėjo atitinkamai iki 5 ir 4. Žr. Севергин 1804: 85.

31 *Zebanie nauk* 1810. 1814–1815 m. m. studijų vadove rašoma, jog: „kunigas Jokūbas Perlingas, civilinės ir karinės architektūros profesorius, skaitys pirmadienį, trečiadienį, penktadienį ir šeštadienį nuo 15 iki 16 val., pirmą pusmetį civilinės, antrą – karinės architektūros paskaitas; kalbės apie statinių tvirtumą ir patvarumą, taip pat apie statybines medžiagas, pamatus, mūrijimo darbus, grindų tiesimą, lubų ir skliautų dengimą, apie patogumus ir pastato pagražinimą. Po to pereis prie karinės architektūros ir aiškins apie tvirtovių įrengimą ir bendras visos karinės statybos mokslo taisykles, apžvelgdamas maršalo Vaubano, Pagano, Ville'o ir kitų teorijas. Skyręs pakankamai dėmesio įvairioms tvirtovėms, aiškins apie jų užėmimo būdus, o išdėstęs taisykles ir būdus, naudojamus imant tvirtoves, parodys, ką turi žinoti sumanę apgulti tvirtovę, kaip iš lauko ir iš tvirtovės pusės daryti apkasus, kaip kasti lygiagrečius slaptus apkasus, požeminius kelius ir kt., kaip ir kur naudojama baterija, kaip jėga pusmėnuliui, žnyplėmis paimti slaptą kelią, mažesnę apkasą, didelį apkasą, sparną, kaip elgtis griaunant mūrus, šturmo metu ir t. t., pagaliau į ką reikia atkreipti dėmesį, kai teks trauktis iš apgulties.“ Giżycki 1905: 79–80.

32 *Zebanie nauk* 1810; Giżycki 1905: 31.

architektūra susijusių bei jai pavaldžių amatų – drožybos, mūrininko, staliaus darbų, tekinimo, raizybos ir kt. dirbtuvėmis³³.

Muziejui buvo skirtas atskiras dviejų aukštų kolegijos korpusas, jame specialiai įrengtos ir sienine tapyba išpuoštos salės. Muziejaus pirmajame aukšte buvo trys salės: ištapyta salė-laboratorija, dar viena ištapyta salė, skirta viešioms egzaminų gynimams bei kitiems „svarbiems aktams“ ir nedekoruota salė, kurioje įrengtas gamtos kabinetas. Antrajame aukšte taip pat buvo trys salės, visos išdekoruotos ir skirtos Fizikos kabinetui, o koridoriuje įrengta paveikslų galerija. Prie muziejaus buvo prijungta ir gretimo mokyklos korpuso salė, joje įsikūrė architektonikos modelių saugykla³⁴. Anot 1807 m. čia buvotusio vizitatoriaus Liudviko Broel-Pliaterio, viskas buvo „patogiai įrengta piešimui ir kuo gausiausiai šiam mokslui skirtais modeliais, knygomis ir raizininiais aprūpinta“³⁵.

Architektonikos salėje, kaip ir Vilniaus universiteto architektonikos kabinete, buvo kaupiami pavyzdžiai ir modeliai: didelės medinės kolonos ir gipsiniai kapiteliai, plytų gamybos amato pavyzdžiai, skliautų, pamatų bei sienų mūrijimo iš plytų pavyzdžiai ir įvairių sutvirtinimų (atramų, naudojamų pastatų, tiltų ir užtvankų statyboje) bei pastatų maketai³⁶. 1820 m. uždarius akademiją, architektonikos salės kolekcija buvo perkelta į Peterburgą³⁷, dalis perėjo akademijos patalpose įsikūrusiems pijorams³⁸.

Akademijos galerijoje buvo sutelkta didelė brėžinių, piešinių bei grafikos darbų kolekcija – net 2 091 vienetas: iš jų 484 buvo susiję su civiline architektūra, atskirus rinkinius sudarė karinės architektūros brėžiniai ir per 400 perspektyvinių vaizdų raizinių, anatomijos piešinių³⁹, per 4 125 gipsinių atliejų lavinti piešimo įgūdžius, 4 „mozaikiniai paveikslai“⁴⁰. Didžiąją kolekcijos daliai atstovavo kūriniai ne religine, bet pasaulietine, mitologine tematika, kuri buvo populiarė neoklasicizmo dailėje. Čia būta net Rubenso tapytų drobių (pvz., „Archimedo mirtis“, peizažas), Gruberio kurtos

33 Викентьев 1910: 22.

34 Нацыянальны гістарычны архіў Рэспублікі Беларусь (toliau – *НГАБ*). Ф. 827. Оп. 39. Д. 1398: 11–11v. Polocko jėzuitų kolegijos generalinė vizitacija 1818 m. sausio 11 – vasario 5 d. Žinoma, jog 1813 m. muziejui vadovavo architektūros profesoriaus kun. Juozapas Cytavičius. Žr. *Kalendarz* 1814: 80.

35 Cit. pagal Giżycki 1905: 28.

36 Vilniaus universiteto bibliotekos Rankraščių skyrius (toliau – *VUB RS*). F. 4–35524 (A-2155). L. 37; Викентьев 1910: 27.

37 Aprašas darytas 1820 m. perduodant modelius Peterburgo jūreivystės mokyklai. Iš šio sąrašo būtų galima paminėti kelis įdomesnius eksponatus: dviaukščio namo modelis; užtvankos klojant pamatus vandenyje modelis; pamatu, klojamu pelkėtame grunte, modelis; modelis, aiškinantis kolonos statybą; dvi kolonos, gipsiniai kapitelių modeliai; terminės lempos modelis; lubų perdengimo modelis; linų džiovoklos modelis; kalkių maišytuvo modelis; Archimedo varžtai, fontano, įrenginio, skirto pakelti Vatikano obeliską, modeliai; kanalų kasimo pagal Vaubano sistemą pavyzdžiai; laivo modelis; modelis įrenginio, skirto laivų perkėlimui ir kt. Žr. Brežgo 1938/1939. 3: 36.

38 *VUB RS*. F. 4–35524 (A-2155). L. 33–38; Brežgo 1938/1939. 3: 36; Kadulskas 2004: 200–201.

39 *VUB RS*. F. 4–35524 (A-2155). L. 34; Викентьев 1910: 26–27, 46.

40 *НГАБ*. Ф. 1430. Оп. 1. Д. 2582. Л. 42. Iš buvusios Polocko jėzuitų kolegijos į Peterburgą 1831 m. išvežtų vertybių sąrašas.

perspektyvinės tapybos, portretų, „bronziniai pagoniški dievukai“, daug pasaulinių šedevrų kopijų, atliktų Polocke per akademinius mokymus⁴¹.

Muziejuje esanti paveikslų, taikomosios dailės kūrinių kolekcijos, akademijos patalpas, koridorius, bažnyčią gausiai puošiantys meno kūriniai⁴² liudija, jog Polocko jėzuitai didelį dėmesį skyrė meninei kultūrai, o dailės ir architektūros studijos akademijoje vyko nuosekliai ir aktyviai. Šis Laisvųjų menų fakultetas buvo menų akademijos pobūdžio.

Nors *Ratio Studiorum* reglamentuota edukacinė sistema galiojo visoms jėzuitų mokykloms, o architektūrinio ugdymo procesas Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje bei Lenkijos karalystės jėzuitų kolegijose vyko laikantis tų pačių didaktinių normų, vis dėlto Lietuvos mokyklų aplinkoje nebuvo išspausdinta nė vieno specializuoto architektūros vadovėlio, skirtingai nei jėzuitų kolegijose Lvove ir Poznanėje. 1678 m. Poznanėje išleistas Bartłomiejaus Natanielio Wąsowskio traktatas „Kalitektonikos knygos“ (*Callitectonicorum libri*) – pirmasis Abiejų Tautų Respublikos teritorijoje parašytas akademinis klasikinės architektūros principus aiškinantis vadovėlis, bajoro Kajetano Zdańskio 1749 m. išleistas Lvovo kolegijos profesoriaus Faustyno Grodzickio⁴³ lotyniškų paskaitų lenkiškas vertimas „Architektūros pradmenys“⁴⁴ bei poznaniečio matematikos profesoriaus Józefo Felixo Rogalińskio 1764 m. architektūros vadovėlis „Apie statybos meną“⁴⁵.

1800 m. Polocko jėzuitai išleido prancūzų architekto novatoriaus François Cointeraux 1790 m. veikalo apie plūkto molio naudojimą statybose sutrumpintą vertimą į lenkų kalbą⁴⁶. Šis pasirinkimas dar sykį liudija polockiečių modernumą: Cointeraux pasiūlyta eksperimentinė technika ir mintis tradicines statybines medžiagas pakeisti pigiomis, bet patvariomis, sulaukė didelio susidomėjimo visoje Europoje, o buvusiose LDK žemėse prisidėjo formuojant XIX a. ypač paplitusią švietėjišką ūkinės ir valstietiškosios statybos teorijos tradiciją.

Šios knygos greta visuotinai pripažintų klasikinių užsienio teoretikų veikalų buvo visose jėzuitų kolegijų bibliotekose ir naudotos kaip vadovėliai. Keli rankraščiai su paskaitų Vilniaus akademijoje tekstais, o taip pat itin glaustos ir vėlyvos, jau XIX a. 2 deš., architektūros kurso Polocko akademijoje programos buvo vieninteliai mokymo lygio ir šaltinių liudininkai vietinėje – Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės – kultūros dirvoje.

41 *VUB RS. F. 4–35524 (A-2155)*, l. 334-3. Kolegijos bibliotekos, muziejaus ir kabinetų rinkiniai 1821–1831 m. buvo išblaškyti po Peterburgo, Maskvos, Mogiliovo, Minsko institucijas, parduota iš varžytinių, išvogta ar tiesiog suniokota. Žr.: *ИТАБ. Ф. 1430. Оп. 1. Д. 2582. Л. 4, 17, 25, 39–43; Д. 370. Л. 18.*

42 Brežgo 1938/1939. 3: 36–39.

43 Lisiak 2000: 51–53.

44 *Elementa Architectury Domowey* 1749.

45 Rogaliński 1764. II-as leidimas: [Rogaliński, J.] *Sztuka budownicza ... teraz na nowo poprawiona, przedrukowana, przerysowana*. Warszawa: Wyd. F. Degen, 1775.

46 Cointeraux 1800 (II leidimas 1808 m.). Versta iš: Cointeraux, F. *Ecole d'architecture rurale; ou, Leçons par lesquelles on apprendra soi-même à bâtir solidement les maisons* <...>. Paris, 1790.

Architektūros studijos kitose jėzuitų kolegijose. Žinios apie architektūrinį ugdymą kitose jėzuitų kolegijose labai negausios, tačiau remiantis biografiniais duomenimis galima teigti, kad Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės architektūra aktyviau pradėta dėstyti po 1773 m., t. y. rusėniškose šalies teritorijose išlikusiose jėzuitų mokymo institucijose, pavaldžiose Polocko kolegijai (akademijai): Mstislavlyje, Slucke, Vitebske, Mogiliave. Jose dažniausiai mokė Vilniaus bei Polocko mokyklose išsilavinę ar čia dirbę profesoriai. Galima paminėti, kad Mstislavlyje architektūros profesoriais 1787–1790 m. buvo Antonis Abramspergas, 1790–1791 m. – Vaitiekus Obrampolskis (Wojciech Obrąpolski), Polocko kolegijos absolventas, Pranciškaus Kareau ir A. Žebrausko mokinys; 1797–1798 m. Mansvertas Skokovskis, Gruberio mokinys ir buvęs architektūros profesorius Polocke⁴⁷, Mauricijus Polonskis (1810–1812)⁴⁸. Mogiliave matematikos, vėliau ir architektūros profesoriumi 1784–1786 ir 1788–1796 m. buvo Obrampolskis, 1787–1788 m. – A. Žebrauskas, 1796–1797 m. – Skokovskis, 1800–1805 m. – Juozapas Pšiseckis (Józef Przysiecki), kurį pakeitė Juozapas Polonskis (dėstė iki 1808), 1808 m. – Morkus Kosovas, nuo 1809 iki 1810 m. – Mauricijus Polonskis⁴⁹. Vitebske 1797–1798 m. architektūros profesoriaus pareigas ėjo Caietanus Angiolini⁵⁰. Didaktinis procesas šiose kolegijose veikiausiai buvo orientuotas į Vilniaus bei Polocko akademijų modelį.

Išvados

Iki 1773 m. Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės švietimo institucijose architektūra neišsivystė į savarankišką, profesinę kvalifikaciją suteikiančią discipliną, nebuvo dėstoma sistemingai ir neturėjo kryptingos programos, glaudėsi matematikos šešėlyje. Nors Vilniaus akademijoje nuo XVIII a. 8 deš. pradžios skaitytas atskiras architektūros kursas, tačiau jis tebuvo pagalbinis, o dėstę profesionalūs architektai, nepaisant kvalifikacijos, negaudavo profesoriaus laipsnio ir etato. Tik XIX a. pr., jau išjudinta radikalių Edukacinės Komisijos bei 1803 m. Valstybės švietimo reformų, vienintelė Polocko kolegija, 1812 m. gavusi ir aukštojo mokslo institucijos statusą, orientavosi į Vilniaus universiteto pasaulietinių studijų modelį, architektūrą įteisino kaip savarankišką, programiškai apibrėžtą discipliną ir buvo pajėgi rengti profesinį architekto išsilavinimą turinčius specialistus.

Gauta 2014 12 04

Priimta 2014 12 09

⁴⁷ Poplatek; Paszenda 1972: 75, 169, 200.

⁴⁸ *Catalogus* 1810: 14.

⁴⁹ Poplatek; Paszenda 1972: 75, 169, 200; Paszenda 2004: 392–393.

⁵⁰ *Catalogus* 1797: 13.

Šaltiniai ir literatūra

1. Brežgo B. Sztuki Piękne w Kolegium oraz w akademii O. Jezuitów w Polocku w XVIII i XIX w. *Prace i Materiały Sprawozdawcze Sekcji Historii Sztuki Towarzystwa Przyjaciół Nauk*, 1938/1939. 3: 29–39.
2. Butvilaitė, R. *Architektūros studijos Vilniaus universitete 1773–1832 metais*. Vilnius: Vilniaus dailės akademija, 2009.
3. *Catalogus personarum et officiorum Societatis Jesu in imperio Rossiaco ex Anno 1793 in Annum 1794*. Polociae, typis Coll. Societatis Jesu, 1793.
4. *Catalogus personarum et officiorum Societatis Jesu in imperio Rossiaco ex Anno 1797 in Annum 1798*. Polociae, typis Coll. Societatis Jesu, 1797.
5. *Catalogus personarum et officiorum Societatis Jesu in imperio Rossiaco ex Anno 1804 in Annum 1805*. Polociae, typis Coll. Societatis Jesu, 1804.
6. *Catalogus personarum et officiorum Societatis Jesu in imperio Rossiaco ex Anno 1810 in Annum 1811*. Polociae, typis Coll. Societatis Jesu, 1810.
7. Cointeraux F. *Szkola budowli wiejskiej czyli sposób jak stawić mocne i trwałe od wielu piątr domy z ubitej ziemi lub innych pospolitych i tannych materiałów*. Połock, 1800.
8. Drėma, V. Materiały do historii sztuki Wielkiego Księstwa Litewskiego. *Biuletyn Historii Sztuki*. 1977. 2: 220–228.
9. *Elementa Architectury Domowej Krotko zebraney na lekcjach szkolnych po łacinie wydaney á tu na Oyczysty język przełożone <...> Od Jmci P. Kaietana Zdzanskiego Podstolica Mściśławskiego, przy zakończeniu nauk Matematycznych w szkołach Lwowskich Societatis Jesu dedykowane Roku, 1749*.
10. *Encyklopedia wiedzy o jezuitach na ziemiach Polski i Litwy 1564–1995*. Oprac. L. Grzebień. Kraków: Wydawnictwo WAM, 1996.
11. Giżycki, J. *Materiały do dziejów Akademii Połockiej i szkół od niej zależnych*. Kraków: Druk W. L. Anczyca i Spółki, 1905.
12. Giżycki, J. *Notatka o Akademii i szkołach Jezuitów w Polocku*. Poznań: J. Leitgeber, 1884.
13. Kadulka, I. *Akademia Połocka: ośrodek kultury na Kresach 1812–1820*. Gdańsk: Wydawnictwo Uniwersytetu Gdańskiego, 2004.
14. *Kalendarz na rok pański 1814. Połockiej XX. Jezuitów Akademickiej Drukarni*. [Połock, 1814].
15. *Kalendarz na rok pański 1815. Połockiej XX. Jezuitów Akademickiej Drukarni*. [Połock, 1815].
16. Kolarczowski, J. *Wiadomości dotyczące się przemysłu i sztuki w dawnej Polsce*. Kraków, Warszawa, 1888.
17. Kowalczyk, J. Architektūros mokymas Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje naujaisiais laikais. *Vilniaus dailės akademijos darbai*. T. 21: *Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės Barokas: formos, įtakos, kryptys*. Vilnius: Vilniaus dailės akademijos leidykla, 2001: 199–206.
18. Kulakauskas, A. Dailės katedrų įkūrimo Vilniaus universitete istorinės aplinkybės. *Vilniaus dailės akademijos darbai*. T. 11: *Pranciškus Smuglevičius ir jo epocha*. Vilnius: Vilniaus dailės akademijos leidykla, 1997: 5–9.
19. *Lietuvos dailininkų žodynas*. T. 1: *XVI–XVIII a.* Sud. A. Paliušytė. Vilnius: Kultūros, filosofijos ir meno institutas, 2005.
20. Lisiak, B. *Jezuici Polscy a nauki ścisłe od XVI do XIX wieku. Słownik bio-bibliograficzny*. Kraków: Ignacianum, 2000.
21. Lukšienė, M. *Lietuvos švietimo istorijos bruožai XIX a. pirmojoje pusėje*. Kaunas: Šviesa, 1970.
22. Malkiewicz, A. *Teoria architektury w nowożytnym piśmiennictwie polskim*. Kraków: UJ, PWN, 1976.
23. Morelowski, M. Artysty polscy na wychodźstwie w Rosji siedemnastego wieku. *Prace Komisji Historii Sztuki Polskiej Akademii Umiejętności*. 1922. 2: 35–36.
24. Paszenda, J. Nauczanie architektury w szkołach jezuickich XVIII wieku. *Wkład Jezuitów do nauki i kultury w Rzeczpospolitej Obojga Narodów i pod zaborami*. Pod. red. I. Stasiewicz-Jasiukowej. Kraków, Warszawa: Wydawnictwo WAM, 2004: 385–401.
25. Piwocka, M. Z dziejów szkolnictwa architektonicznego w Polsce. *Instytut Urbanistyki i Architektury. Seria Prac Własnych*. Zesztyt 1, 1951.
26. Poplatek, J.; Paszenda J. *Słownik Jezuitów artystów*. Kraków: Wydawnictwo WAM, 1972.

27. Rastawiecki, E. *Słownik malarzy polskich tudzież obcych w Polsce osiadłych lub czasowo w niej przebywających*. Warszawa, 1850–1857. 1: 188–190; 3: 218–220.
28. [Rogaliński, J.] *O sztuce budowniczej na swoje porządki podzielonej zabawa ciekawa miana w szkołach poznańskich Soc. Jezu roku 1764*. [Poznań, 1764].
29. *Zbiór nauk w Akademii Połockiej Towarzystwa Jezusowego od 15 września roku 1814 do 15 lipca roku 1815*. W Połocku w Drukarni Akademickiej, 1814.
30. *Zbiór nauk w Akademii Połockiej Towarzystwa Jezusowego od 15 września roku 1818 do 15 lipca roku 1819*. W Połocku w Drukarni Akademickiej, 1818.
31. *Zebranie nauk, z których uczniowie szkół połockich XX. Jezuitów dadzą dowód rocznego postętku. W Połocku, Roku 1810, Mca lipca 23 dnia*. Połock, 1810.
32. Викентьев, В. П. *Полюцкий кадетский корпус: Исторический очерк*. Полоцк, 1910.
33. *Иезуиты в Полоцке 1580–1820 гг.* Полоцк: издатель А. И. Судник, 2005. 1, 2.
34. Крачковский, Ю. *Исторический обзор деятельности Виленского учебного округа за первый период его существования*. Вильна, 1903.
35. Морошкин, М. *Иезуиты в России*. Петербург, 1888.
36. Сапунов, А. *Заметки о коллегии и академии Иезуитов в Полоцке*. Витебск, 1890.
37. Харлампович, К. *Западнорусские православные школы XVI и начала XVII века*. Казань, 1898.

Rasa Butvilaitė

Studies of architecture in the Polotsk Jesuit College and Academy

Summary

The activities of the Jesuit College in Polotsk, the most significant source of education in the Slavonic lands of the former Grand Duchy of Lithuania, were of particular importance in the field of architecture studies. At the end of the 18th century, in view of a model of secular institutions, architecture shaped into a sovereign subject even though it was not a compulsory subject. It was taught by highly qualified architects such as Gabriel Lenkiewicz, Bazyli Szlachta, Franciszek Kareau, Andrzej Żebrowski, Gabriel Gruber, and Manswert Skokowski. In 1812, the College was awarded the status of academy, where the Department of Architecture was established. Unlike a respective department in Vilnius University, the one in Polotsk was in the same faculty as art departments. A clear-cut specialisation was typical of the subject: professional military and civil construction studies were separated, and the didactic process became methodologically consistent. The focus of the architecture curricula fell on practical and technological matters (knowledge of construction materials, constructions, and interior decorations) rather than on theoretical analysis of aesthetic issues; therefore, the studies had the form of deeper studies of museum collections and doing practical work. The research has concluded that the organising of architecture studies in this institution in 1812–1820 was closer to the principles applied in art academies. It has been found that professors of Polotsk College (later – academy) and its graduates lectured on architecture in other Slavonic Jesuit colleges (in Mstislav, Sluck, Vitebsk, Mogiliov) in the territory of the Grand Duchy of Lithuania.

KEY WORDS: studies of architecture, education, Jesuits, Polotsk Jesuit College, Polotsk Jesuit Academy